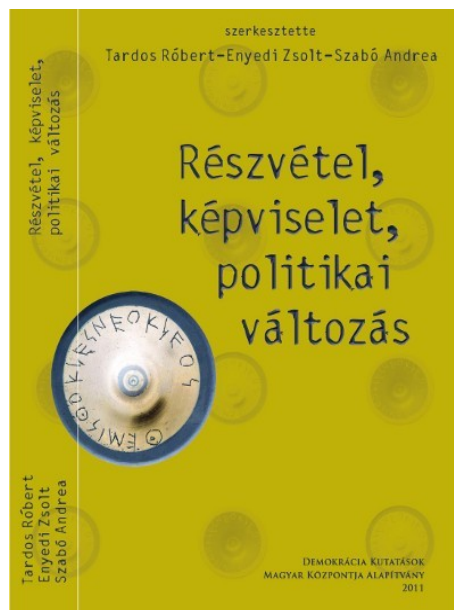


**Enyedi Zsolt:** *Politikai képviselet és intézményi alternatívák.  
Felfogások a polgárok és a politikusok körében*

Megjelent: Tardos Róbert, Enyedi Zsolt és Szabó Andrea (szerk.):  
Részvétel, képviselet, politikai változás. Budapest: Demokrácia Kutatások  
Magyar Központja Alapítvány, 2011, 243-265. p.

Forrás: <http://www.valasztaskutatas.hu>



*Enyedi Zsolt*

POLITIKAI KÉPVISELET ÉS INTÉZMÉNYI  
ALTERNATÍVÁK.  
FELFOGÁSOK A POLGÁROK ÉS A POLITIKUSOK  
KÖRÉBEN

**BEVEZETÉS**

A demokratikus képviselet minősége alapvetően a résztvevők hozzáállásától, valamint a politikai intézmények felépítésétől függ. E tanulmány az előbbiek attitűdjeit vizsgálja az utóbbival, valamint a képviselet folyamatának egyéb sajátosságaival kapcsolatban.

A résztvevőket általában a képviselők és a képviseltek csoportjára szokás osztani. Ez a felosztás persze leegyszerűsítés, hiszen akik képviselők az egyik kontextusban, azok képviseltek lehetnek más vonatkozásban. A „nagy-politika” esetében azonban meglehetősen egyértelmű, hogy kik tartoznak a hatalomgyakorlással megbízottak csoportjába, és kik az egyszerű polgárok, a két csoport között csekély az átjárás. A kettős felosztás ráirányítja a figyelmet arra, hogy a politikai képviselet különböző státuszú résztvevők között zajló interakció.

A jelen tanulmány a kettős felosztáshoz egy harmadik kategóriát is hozzákapcsol: a parlamenti képviselői pozíciót ambicionálók, de azt meg nem szerzők csoportját. Olyan polgárokról van szó, akik vágyaikat tekintve a parlamenti képviselőkhez hasonlítanak, pozíciójukat tekintve azonban a polgárok és a képviselők között helyezkednek el. Az ő válaszaik megmutathatják, hogy az ambíciónak vagy a státusznak van nagyobb jelentősége az attitűdök formálásában.

A vizsgálandó képlet kulcselemei a demokratikus akaratképzés terepei és egyben korlátai: az intézmények. A modern politika bonyolult intézményrendszer működtet. A szellemi és politikai küzdelmek gyakran ezen intézmények megváltoztatása vagy megőrzése körül zajlanak. Ehhez képest meglehetősen keveset tudunk arról, hogy a polgároknak mi a véleményük a rivális alternatívákról. Erre a kérdésre vonatkozóan nyilván – részben legalábbis – azért kevés a kutatás, mert nem feltételezzük a polgárok többségéről, hogy kiforrott nézeteik lennének a mindennapi életüktől ennyire távoli témában. Azonban az iskolázottság növekedésével folyamatosan gyarapodik a politikai folyamatokat értelmezni képesek és a politikusokat felülbírálni merészelők tábora (Dalton 1984, Dalton–Flanagan–Beck 1984, Inglehart 1990 stb.). Az elidegenedők és elégedetlenek gyarapodó tömegére támaszkodva radikális és populista politikusok világszerte növekvő súllyal kérdőjelezik meg a politikai és

intézményes *status quo*-t. Az intézmények alakítói, saját érdekükben, egyre jobban teszik, ha megismerik az intézmények használóinak preferenciáit és dialógusba bocsátkoznak velük.

Az intézményekkel, valamint a képviselő mikéntjével kapcsolatos attitűdök tudományos szempontból is érdekesek. A politikai közgondolkodás logikájának megértését elősegítheti az egyes értékek, beállítódások és értékelések közötti összefüggések kitapogatása, valamint az empirikusan létező demokráciaképek szerveződésének feltárása.

A fenti általános szempontok számos konkrét kérdést vetnek fel. Elégedettek-e a polgárok a jelenlegi intézményi keretekkel? Inkább önmagukban, vagy inkább választott vezetőikben bíznak? Hogyan látják a népszavazás szerepét? Mit várnak a parlamenti képviselőktől? Hogyan értékelik a pártok szerepét? Mekkora jelentőséget tulajdonítanak a politikusok ígéreteinek?

Persze az egyszerű állampolgárok csak ritkán szólhatnak bele közvetlenül a politikai intézmények felépítésébe és működtetésébe. Ez a terület tipikusan a politikusok terepe. Azonban az ő nézeteiket is csak korlátozottan és közvetetten, tipikusan a pártprogramokon, vezetői nyilatkozatokon és döntéseken keresztül ismerjük. A személyes nézeteikről valójában meglehetősen kevesebbet tudunk. Elégedettebbek-e ők a demokrácia működésével, a választás intézményével? Másépp képzelik-e a képviselő és pártok viszonyát, a képviselő szerepét? Mit gondolnak, kinek tartoznak elsősorban felelősséggel? A felelősségre vonás mely változatát részesítik előnyben?

## A MEGBÍZÁS

A politikai képviselő irodalmának két klasszikus alternatív normája a „delegálás” („kötött mandátum” vagy „küldött” vagy „populista”) és a „szabad mandátum” („megbízott” vagy „*trustee*” vagy „elitista”) modellje (Burke 1774, Miller–Stokes 1963, Pitkin 1967). A delegáláselmélet szerint a választók konkrét csoportja konkrét irányt, feladatot szab a képviselőnek. A szabad mandátum modellje szerint a képviselő tudásuknak és lelkiismeretüknek megfelelően szabadon mérlegelhetik, hogy mi a legjobb megoldás a kormányzás során felmerülő kérdésekben.

Mindkét elmélet megbízóban és megbízottban gondolkodik. A megbízó-megbízotti viszonyt sokan a képviselői demokrácia alapanalógiájának tartják (Lupia–McCubbins 2000, Müller 2000, Strøm et al. 2003 stb.). A komplex és nagy létszámú társadalmakban a közvetlen döntéshozatal tere szükségképpen szűk, így a polgárok kénytelenek másokra átruházni a politikai döntések jelentős részét. A kérdés az, hogy az átruházás egyben az önrendelkezés feladását is jelenti-e. Van-e módja a megbízónak irányítani a megbízottat? Annál is inkább indokolt feltenni e kérdéseket, mivel a megbízottak értékei és érdekei eltérhet-

nek a képviseltekétől, továbbá a megbízottaknak érdekében áll kivonni magukat a képvisellel járó munkateher alól.

Manapság nagyon kevés ország politikai rendszere tartalmaz közvetlen ellenőrzést lehetővé tevő megoldásokat, mint amilyen a kötött mandátum vagy a visszahívhatóság intézménye. A polgároknak ugyanakkor rendelkezésükre állnak a többévente zajló választások, melyek lazább gyeplőre eresztik ugyan a képviselőket, de a számonkérés lehetőségét megadják. A lehetőséggel persze csak akkor élhetnek a polgárok, ha képesek objektíven értékelni a politikusok teljesítményét. A témával foglalkozó kutatók közül sokan (Plamenatz 1973, Manin 1997, Fearon 1999, Przeworski 1999, Körösi 2005a, 2005b, 2010a, 2010b stb.) azonban kételkednek az utóbbi feltétel meglétében. Szerintük a polgárok akkora információs, idő- és érdeklődéshátrányban vannak a politikusokkal szemben, hogy a valódi számonkérés lehetősége illúzió. A politika túl komplex ahhoz, hogy átlátható legyen, és túl sok a külső hatás ahhoz, hogy a politikusok felelőssége egyértelműen megállapítható legyen.

Körösi András (2010b) szerint a tájékozatlan és nagyrészt érdektelen polgárokkal szemben érték- és ideológiamotivált politikusok állnak. Az utóbbiak a képviselő aktív szereplői. A polgárok nincsenek abban a helyzetben, hogy irányíthassák őket. A politika piacának kínálata inkább szimbólumokból és személyiségvonásokból, mint számon kérhető programokból áll, és ezért „megbízásról”, „számonkérésről” nem beszélhetünk. A választás nem konkrét megállapodásként értelmezhető, hanem polgárok és politikusok egymásra találásaként a szimbólumok, valamint a gesztusokban megnyilvánuló politikusi karakterek szintjén. A feladat tartalmának meghatározására az egyszerű választópolgároknak így nemigen adódik lehetőségük.

A valóságos politikai küzdelmek persze eltérnek a tekintetben, hogy mennyire programok, személyiségek, értékek, előítéletek, csoportérdekek vagy kormányzati teljesítmények körül forognak, és a polgárok is különböznek koronként és országonként kognitív képességeiket és érdeklődésüket illetően. Azonban bármelyik témára is esik a fő hangsúly a választási kampányban, és bármennyire rossz véleménnyel is vagyunk a polgárok ítélőképességéről, azt nemigen tagadhatjuk, hogy a versengő választások korlátozzák a politikai eliteket. A szavazóknak legalábbis módjuk van egyes politikusokat és programokat előnyben részesíteni másokkal szemben, és ezáltal felhatalmazni (*authorization*, Manin 1997, Przeworski 1999) őket a cselekvésre.

A képviselő minősége nem feltétlenül csorbul azáltal, hogy a megbízók nem képesek folyamatosan ráerőltetni akarataikat a megbízottakra, hiszen a vezetők saját érdekükből is igyekeznek eltalálni a szavazók jövőbeni igényeit, hogy meg tudják nyerni a következő választást (Dahl 1956, Friedrich 1963, Manin et al. 1999). Ugyanakkor Jane Mansbridge (2003) arra mutat rá, hogy ez az *anticipáló* képviselő lényegét tekintve különbözik a megbízó-megbízott analógia által feltételezett viszonytól, hiszen a politikus tevékenysége során nem feladatot hajt végre, hanem folyamatosan keresi az áruját szívesen fo-

gyasztók csoportját, és cselekedeteivel (beszéd, gesztusok, kormányzati döntések stb.) ő maga is hozzájárul az ilyen fogyasztók létrejöttéhez.

A szabad *versus* kötött mandátum dilemmája is sokféleképpen finomítható tovább. Újfént Mansbridge nyomán a szabad mandátumot legalább kétféleképpen képzelhetjük el. A képviselő elkötelezheti magát, Edmund Burke szellemében, nemzete szolgálatára, a részletek kidolgozását magának tartva fenn (az úgynevezett *trustee* modell). Ebben az esetben választó és választott között egy – rendkívül elnagyolt és implicit – szerződés jön létre. A másik változatban nincs szó megállapodásról, miután a képviselő kiválasztásának alapja nem valamiféle elkötelezettség a polgárok érdekének szolgálatára, hanem egyszerűen a polgár és politikus közötti hasonlóság. Mansbridge az utóbbit gíroszkópos (pörgettyűs) képviseletnek nevezi, aminek a lényege, hogy a képviselő akkor is jól szolgálhatja választóit, ha saját érdekeit követi. Az üzletember vagy a kisebbségi képviselő várhatóan, pusztán önérdékből, az üzletemberek, illetve a kisebbségek számára előnyös szabályozásért fog harcolni.

A választói preferenciák kormányzati politikává való formálását végző politikusok is különböző mércéket használhatnak. Ragaszkodhatnak ígéreteikhez (*promissory representation*), vagy követhetik a választók aktuális preferenciáit (reszponzivitás modellje<sup>1</sup>). Az utóbbi is a választókat kiszolgáló képviselőket feltételez, de nem tulajdonít kiemelt jelentőséget a választás aktusának, illetve a kampányban elhangzó ígéreteknek.

A fenti áttekintésből nyilvánvaló, hogy a megbízó-megbízott analógia nem minden esetre illeszkedik egyformán jól. Azonban ez nem jelenti azt, hogy ne használhatnánk hatékonyan ezeket a kategóriákat a képviselet minőségének elemzésében. Sőt, használnunk is kell, hiszen a képviselet minőségét tekintve végső soron más mérce nemigen lehet, mint hogy a politikusok hasznára vannak-e azoknak, akiknek a nevében eljárnak. A legáltalánosabb értelemben tehát mégiscsak megbízó és megbízott áll szemben egymással a reprezentatív demokráciákban. Továbbá az sem lényegtelen, hogy a közbeszéd nyomására a politikusok sem tehetik meg, hogy ne szolgálatként határozzák meg tevékenységüket, ezáltal feljogosítva a polgárokat és a kutatókat egyaránt arra, hogy a polgárok elvárásaival vessék össze a politikusok cselekedeteit.

<sup>1</sup> A reszponzivitást itt tehát az aktuális igények kielégítéseként definiálom. Ez némileg eltér Rudy Andeweg és Jacques Thomassen (2005) szóhasználatától. Ők a képviselet négy modelljét különböztetik meg, aszerint, hogy *ex ante* vagy *ex post* az ellenőrzés fajtája, és hogy az elit vagy a polgárok határozzák meg a képviselet tartalmát. A megbízás a klasszikus demokratikus logikában csak alulról jöhet, de a megbízás tartalma egyaránt lehet a megbízó és a megbízott ötlete. Az első esetben a polgár saját kialakult elvárásaihoz keres azt lelkesen végrehajtó politikust, a második esetben a politikusok markáns kínálatából választja ki a neki leginkább tetszőt. Ha a felülről, az elitől jövő kezdeményezés az *ex ante* típusú kontrollal párosul, felhatalmazásról beszélnek a szerzők, ha *ex post* típusú ellenőrzéssel, akkor számonkérésről (*accountability*). Ha az iniciatíva a polgároktól jön, az ellenőrzés mechanizmusa pedig *ex ante*, akkor a mandátummodell, ha utólagos, akkor a reszponzivitás esete áll fenn.

A megbízott-megbízó felosztásban gondolkodók is elismerik, hogy a megbízottak hűsége és szorgalma nem adottság, hanem az ellenőrzési mechanizmusok hatékony használatának terméke. A mechanizmusok két csoportra oszthatók fel: olyanokra, melyek a képviselők (megbízottak) kiválasztásához, és olyanokra, melyek a már kiválasztottak jutalmazásához és büntetéséhez kapcsolódnak. Az előbbi, *ex ante* kontrollmechanizmusok lehetővé teszik a megbízott jelöltek átvilágítását és kiválogatását. Segítségükkel a polgárok elérhetik, hogy olyanokat válasszanak, akikben megvan a szándék és a képesség arra, hogy a lehető legjobban jelenítsék meg a megbízói érdekeket. A mechanizmusok második, *ex post* csoportja az aktív megbízottak munkájának megfigyelésére és ellenőrzésére irányul, azzal a céllal, hogy a megbízottak teljesítményük arányában legyenek büntetve és jutalmazva. Az egyik esetben a megbízottak a bennük rejlő, de csak a jövőben kibontakozó potenciál, míg a másikban a múltban tapasztalt teljesítmény alapján ítéltetnek meg.

A fenti logikának megfelelően a szavazó eldöntheti, hogy voksát a múltra vagy a jövőre fókuszálva adja le. A múltra összpontosító, retrospektív szavazás (Fiorina 1981) büntet és jutalmaz, *ex post* jelleggel használva a választásokat a megbízottak ellenőrzésére. A jövőre irányuló, prospektív szavazás keretében viszont – az *ex ante* kontrollmechanizmusok logikájának megfelelően – a polgár arra használja szavazatát, hogy a legígéretesebb jelöltet bízta meg a képviselő feladatával. Természetesen a múltbeli teljesítmény értékelésénél az egykori ígélet is szerepet játszhat, továbbá a jelölttel és programjával kapcsolatos értékelésekre is hatással lehet a jelölt – múltbeli viselkedésén alapuló – hitelessége.

Múlt és jövő szembeállításának nemcsak a polgárok szemszögéből, hanem a képviselői szerepfelfogások irányából is van értelme. A képviselő nézőpontjából a jövőre való irányultság a következő választáson előreláthatólag megnyilvánuló állampolgári preferenciák kielégítését jelenti. A múltra való irányultság viszont az előző választási kampányban megtett ígéletek teljesítését kívánja meg. Sajátos módon a mindvégig a jövőbeni választásra összpontosító képviselő akkor lesz sikeres, ha a polgárok a ciklus alatt mutatott teljesítménye alapján, tehát ennyiben *ex post* jelleggel szavaznak. A kampányban mutatott arculatához hű maradó képviselőnek pedig abban kell reménykednie, hogy a polgárok elsősorban olyan képviselőt keresnek, akiről tudható, hogy jövőbeli magatartása jól levezethető múltbeli szavaiból.

További finomítással azt is megragadhatjuk, hogy kit tekint a képviselő közvetlen megbízójának. Demokráciában a megbízó, végső soron, a nép. (Sokan a néphez nem kapcsolható entitásoknak rendelik alá tevékenységüket, például Isten, istenek, külföldi hatalmak stb., de többségük erről bölcsen hallgatni szokott.) Ám gondolkodhatnak konkrétabb megbízókban is, így például társadalmi csoportokban, szervezetekben vagy pártokban (Converse–Pierce 1986). A képviselői szerepfelfogások irodalma általában a valamilyen utasítást figyelembe vevőket állítja szembe a saját meggyőződésükre hall-

gató képviselőkkel, a kötött mandátumot a szabaddal, a *delegate*-et a *trustee*-val.<sup>2</sup> Az alább következő empirikus elemzésben ezért kiemelt figyelmet fordítottak a képviselőknek a választókkal és a pártokkal szembeni autonómiájára.

## EMPIRIKUS KÉPVISELETMODELLEK

Adataink révén az egyszerű polgárok, valamint a parlamentbe bejutott és be nem jutott képviselőjelöltek attitűdjeit hasonlíthatjuk össze. A lakossági minta 2980 fős volt, a kérdőív lekérdezésére 2009-ben, az EP-választás előtt került sor. A jelöltek a 2010-es parlamenti választás után kerestük meg. Az elitminta 432 fős volt, ebből 240-en parlamenti mandátumhoz jutottak. Mindhárom csoportot súlyoztam, így a polgárok mintája reprezentatív lett iskolázottság, település, kor és nem tekintetében Magyarország felnőtt lakosságára, a jelöltek a pártok országos súlyára (pontosabban a listás szavazatok arányára), míg a képviselők a mandátumfajtákra. Az utóbbiak a frakcióarányokra nézve eleve reprezentatívak voltak. Az eltérő súlyozás következtében az elit egészének átlaga nem számolható ki az elit két alcsoportjának átlagából.

Kutatásunkban több szinten vizsgáltuk az attitűdökben tükröződő képviseleti modelleket. Elsősorban feltettük a polgároknak és a politikusoknak a következő kérdést: „Ön szerint egy kormánynek a döntései során a válaszlapon szereplők közül melyiket kell elsősorban figyelembe vennie? 1. Azt, hogy mit ígért választási programjában. 2. Azt, hogy az adott helyzetben mit tart leginkább helyesnek. 3. Azt, hogy az emberek többsége mivel értene leginkább egyet.” Ezzel a szabad és a kötött mandátum, valamint a reszponzivitás modelljét versenyeztettük.<sup>3</sup>

Az 1. táblázatban bemutatott eredmények<sup>4</sup> azt mutatják, hogy a magyar választók közel egyenletesen oszlanak meg a három alternatíva között. Enyhe fölénybe azok kerültek (38 százalék), akik szerint egy kormánynek azt kell tennie, amit megígért. 33 százalék szerint inkább azt, amit helyesnek tart. A populáris-populista változat, hogy tudniillik a kormánynek azt kell tennie, amit a többség (az adott pillanatban) helyesnek tart, csupán 28 százalékot kapott.

<sup>2</sup> Heinz Eulau és John Wahlke (1959) nevezetes kategória-rendszerében létezik ugyan egy harmadik csoport, a *politico* is, aki az adott helyzettől teszi függővé, hogy milyen módon viselkedik, ez azonban analitikus szempontból egy meglehetősen semmitmondó kategória.

<sup>3</sup> A kijelentés nem a képviselőkre, hanem a kormánytagokra vonatkozott, de ez a lényegesen nem változtat.

<sup>4</sup> A „nem tudom” válaszok aránya alacsony volt, a 9 százalékot egy esetben sem haladta meg. A jelen elemzés a válaszoló populáción belüli arányokat vizsgálja.

## 1. TÁBLÁZAT

**Mit kell egy kormányznak elsősorban figyelembe vennie?**  
(százalék)<sup>5</sup>

Az elonyben részésített álláspont	Lakossági felvétel, 2010. március– április		Elitvizsgálat, 2010. május–július	
	Polgárok (N = 2958)	Elit (N = 420)	A politikai eliten belüli csoportok	
			Eliten belül a győztesek (N = 289)	Eliten belül a vesztesek (N = 131)
Ígéret*	38	30	32	32
Politikusi helyzet- megítélés** <sup>†</sup>	34	57	57	51
Közvélemény**	28	18	18	18

\*\* A polgárok és az elit közötti különbség ,01 szinten szignifikáns.

\* A polgárok és az elit közötti különbség ,05 szinten szignifikáns.

<sup>†</sup> A vesztesek és győztesek közötti különbség ,05 szinten szignifikáns.

A jelöltvizsgálatból azt is megtudhattuk, hogy hogyan vélekednek ugyanerről a politikusok, a nyertesek (vagyis a parlamentbe bejutottak) és a vesztesek (akik nem szereztek mandátumot) egyaránt. Mint az 1. táblázatból látható, a politikusok esetében a kormánytagok helyzetmegítélése végzett, nagy különbséggel, a dobogó legfelső fokán. Az ígéret a második, a közvélemény a harmadik helyre került. Az elitmintán belül a képviselők (nyertesek) gyakrabban tekintették irányadó mércének a kormánytagok helyzetmegítélését, mint a jelöltek (vesztesek). De a vesztes jelöltek is hajlamosabbak voltak ezt a mércét választani, mint a polgárok. A politikusok körében tehát a szabad mandátum modellje bizonyult a legvonzóbbnak és a reszponzivitás legelutasítottabbnak.

A fenti válaszokat egyben az *ex post* és az *ex ante* logika közötti választásként is értelmezhetjük, hiszen az ígéretek előnyben részesítése az *ex ante*, a politikusok meggyőződésének preferálása az *ex post* logikába illeszkedik. (A közvéleményhez való igazodás ebbe a szembeállításba nem könnyen illeszthető be.) A válaszokból úgy tűnik, hogy a politikusok az *ex post*, a polgárok, egy hajszállal, az *ex ante* kontroll felé hajlanak. A polgárok esetében

<sup>5</sup> A táblázat három különálló kérdés eredményeit tartalmazza, ezért a cellaértékek összege nem száz százalék.



azonban közvetlenebb módon is rákérdeztünk az *ex ante–ex post* (más szavakkal prospektív–retrospektív) ellentétekre. Konkrétan arra voltunk kíváncsiak, hogy (saját véleményük szerint) a választásokon azon az alapon szavaznak-e inkább, hogy a pártok milyen teljesítményt nyújtottak akkor, amikor kormányon voltak, vagy inkább azon, hogy milyen az „elképzelésük, programjuk”<sup>6</sup> a jövőre nézve. Tehát ezen a ponton nem a normatív ítéletre, hanem a gyakorlatra kérdeztünk rá.

Saját bevallásuk szerint a válaszolók enyhe többsége (52 százalék) aszerint szavaz, hogy hogyan teljesítettek a pártok. A témát tovább vizsgálva azt is megtudakoltuk, hogy a kérdezett szerint a magyar választópolgár általában milyen logika mentén szavaznak. A többiekéről alkotott vélemények alapján a polgárok inkább a pártok elképzelései szerint (53 százalék) szavaznak. Vagyis a többséghez tartozók ígéreteik által kötött pártokat szeretnék, véleményük szerint a polgárok úgy is szavaznak, mintha ez lenne a realitás, azonban ők maguk ezt egy illúzióra épülő választói magatartásnak gondolják, és ezért inkább a múltból indulnak ki.<sup>7</sup>

A politikusok, mint fentebb láttuk, nemigen hívei az ígérek alapján való kormányzásnak. Ez azonban nem jelenti azt, hogy felvállalnának egy nyíltan elitista hozzáállást. Megkérdeztük őket, hogy mi a helyes döntés akkor, ha a választók akarata ellenkezik a saját véleményükkel. A többség a választói akaratot tartaná elsődlegesnek. Egy szubsztanciális kisebbség (34 százalék) azonban fordítva döntene, s ez a kisebbség nagyobb a képviselők körében (37 százalék) mint a be nem jutott jelöltek soraiban (28 százalék).

A modern politikában a képviselők számára létezik egy olyan akarat, amely gyakran meggyőződésüknél és a (vélelmezett) választói akaratnál is erősebbnek bizonyul, és ez a pártakarat. Az az egyszerű tény, hogy az egy frakcióban lévő képviselők szinte mindig ugyanúgy szavaznak, kézenfekvő módon valószínűsíti a pártakarat meghatározó szerepét. Ugyanakkor kérdőíves vizsgálatunk szerint, ha a párt és az egyértelműen megnyilvánuló választói akarat között kell választani, a képviselők többsége szerint a párttal való szembeszállás a helyes magatartás – legalábbis nekünk így nyilatkoztak. A többség azonban nem elsöprő, 43 százalékuk inkább a pártot, mint a választói akaratot tekinti követendőnek. Más az arány a vesztes jelöltek között: csak 29 százalékuk szerint kellene hűségesnek maradni a párthoz ilyen helyzetben. A parlamenti képviselőség megszerzése ezek szerint azzal jár, hogy a politikusok pártossága (vagy realitásérzéke) jelentősen megugrik.

<sup>6</sup> Az „ígéret” szót itt negatív konnotációjú („üres”, „be nem váltott”) miatt nem használhattuk. Reményeink szerint a használt kifejezés is jól megragadja a jövőre utalás mozzanatát.

<sup>7</sup> Logikus lenne feltételezni, hogy a pártok viselkedésével kapcsolatos normatív felfogásnak és a polgárok viselkedésének össze kell függnie, tehát például azok szavazzanak elsősorban az elképzelések, programok alapján, akik szerint a pártoknak kötniük kellene magukat ígéreteikhez. Azonban a két dimenzió függetlennek bizonyult egymástól.

A frakció és a képviselő saját akaratának ütközése esetén hasonló képbontakozik ki. A polgárok egyértelműen azt akarják, hogy a képviselők álljanak ki saját igazuk mellett a pártfrakcióval szemben. Az elit két csoportja között nagy a szakadék ebben a tekintetben is. A vesztesek többsége, 51 százaléka szerint nem szabad behódolni a pártnak. A bejutott képviselőknek azonban már csak 36 százaléka gondolja így.

## 2. TÁBLÁZAT

**Képviselői dilemmák**

(százalék)

A helyesnek tartott álláspont	Lakossági felvétel, 2010. március–április		Elitvizsgálat, 2010. május–július	
	Polgárok (N = 1849)	Elit (N = 385)	A politikai eliten belüli csoportok	
			Eliten belül a győztesek (N = 256)	Eliten belül a vesztesek (N = 130)
A képviselő egyéni álláspontját preferálja a párttal szemben <sup>++**</sup>	84	40	36	51
A frakciót preferálja a választói akarral szemben <sup>++</sup>	NA	41	43	29

<sup>++</sup> A vesztesek és győztesek közötti különbség ,01 szinten szignifikáns.

<sup>\*\*</sup> A polgárok és az elit közötti különbség ,01 szinten szignifikáns.

Ez a kérdés átvezet a pártok általános megítéléséhez. Az elterjedt pártellenességre kutatásunk is számos bizonyítékkal szolgált, azonban ez az érzület – szemben több régióbeli országéval – nem szélsőséges. A polgárok között többen (39 százalék) fogadták el azt a kijelentést, mely szerint a pártok jelentik a kapcsolatot polgár és állam között, mint ahányan elutasították (25 százalék).<sup>8</sup> A politikusok között hasonló arányokat találunk: 36 százalékuk értett egyet a kijelentéssel, és 28 százalékuk utasította azt vissza. E mögött a konszenzus mögött azonban éles, eliten belüli hasadás húzódik meg. A parlamenti politikusok esetében 40 százalék pártos állt szemben 24 százalék szkeptikussal, míg a vesztesek esetében megfordult az arány, 28 százalék fogadta

<sup>8</sup> Az alábbi kérdések jelentős részét ötfokú Likert-skálával kérdeztük le, az elemzésben az 1-es és 2-es, valamint a 4-es és 5-ös értékeket választók arányát szembesítem, a 3-as (közép)értéket választókat kihagyom.

csak el a pártok kedvező szerepére vonatkozó kijelentést, 36 százalék ellenezte azt. A pártokkal szembeni cinizmus melegágya ezek szerint nem az egyszerű polgárok, hanem a politikai elit alsó rétegében keresendő.

## PARLAMENTI KÉPVISELŐK

A polgároktól nem kérdeztük meg, hogy a választói és a pártakat közül melyiket válassza a politikus, mert korábbi adatokból nyilvánvaló volt, hogy csak nagyon kevesen preferálták volna a pártokat (saját magukkal szemben). Azonban eredményeink azt mutatják, hogy a szavazók nem a választói igények automatikus kiszolgálását várják el a képviselőktől. Ezt jelezte fentebb a kormánytagokra vonatkozó kérdés is, de még szemléletesebben ábrázolja a polgárok attitűdjét a népszavazásokra vonatkozó kérdésblokk.

A népszavazás és a képviselői autonómia ellentéte a 2008-as referendum kapcsán került a kutatók érdeklődésének homlokterébe. A Magyar Választáskutatási Program népszavazásra összpontosító kötetében (Enyedi 2009) több tanulmány is érinti ezt a kérdést. Arról van szó, hogy, szinte egyedülálló módon, Magyarországon a polgárok által kezdeményezett, új szabályozásra irányuló, ügödöntő népszavazások arra kötelezhetik a parlamenti képviselőket, hogy meggyőződésükkel szemben szavazzanak a parlamentben.

A népszavazás – normatív és nem jogi szempontból – kötelező jellegére a következő módon kérdeztünk rá: „Mit tegyen az a parlamenti képviselő, aki szerint egy népszavazás döntése súlyos károkat okoz az országnak?” A megkérdezettek 91 százaléka foglalt állást a kérdésben.<sup>9</sup> 38 százalékuk szerint a képviselő ilyen esetben szavazzon a népszavazási döntéssel ellentétesen, vagyis meggyőződése szerint, 27 százalék szerint szavazzon a népszavazási döntésnek megfelelően, meggyőződésével szemben, 15 százalék szerint mondjon le, és 21 százalék szerint tartózkodjon. Amennyiben a lemondást és a meggyőződéssel szembeni szavazást összevonjuk, a népszuverenitás hívei csekély többségbe kerülnek a parlamenti politizálás támogatóival szemben (42-38). Azonban mindenképpen kiemelendő, hogy a dönteni képes választók majd fele hajlandó elfogadni a képviselők autonómiáját ilyen kiélezett helyzetekben is.

Tehát a szavazók komoly jelentőséget tulajdonítanak annak, hogy a képviselők a lelkiismeretükkel összhangban cselekedjenek. De kinek tartozon felelősséggel a képviselő a lelkiismeretén túl? Erről is megkérdeztük a politikusokat és a polgárokat, az előbbiektől azt, hogy kiket képviselnek, az utóbbiaktól pedig, hogy a politikusoknak kiket kellene képviselniük. A szerepfelfogásokkal és azon belül a képviselet fókuszával Ilonszki Gabriella

<sup>9</sup> Ennél a kérdésnél volt a legmagasabb a „nem tudom” arány.

(2011) és Papp Zsófia (2011) kötetünkben közölt tanulmányai részletesen foglalkoznak. Itt most csak néhány pontot szeretnénk ezért kiemelni. Először is, a polgárok és a politikusok között jelentős különbségeket vártunk, mivel a kérdések formátuma eltért, és a vizsgált csoportok nyilvánvalóan másképpen élik meg a képviselet folyamatát. Ehhez képest a válaszok megoszlása nem különbözött szignifikánsan. Ez jó hír a képviselet minősége szempontjából: nincs szakadék aközött, amit a polgárok várnak és amit a politikusok kínálnak (vagy állításuk szerint kínálnak).

Azonban ha a válaszok tartalmát vizsgáljuk meg, már kevésbé megnyugtató a kép. A polgárok majdnem fele szerint elsősorban a választókerület szavazóit kell a parlament tagjainak képviselniük. Miután a képviselők több mint felének hivatalosan valójában nincs választókerülete, ez, első ránézésre, elég megdöbbentő és a számonkérés szempontjából aggályos adat. A magyar társadalom tehát olyan mércét állít a képviselők elé, ami eleve csak korlátozottan alkalmas a politikai képviselet vezérlésére.

Érdekes módon a politikusok relatív többsége is a választókerületet választotta. A polgárok esetében lehet azzal érvelni, hogy a választási rendszer nem ismerete okozta ezt a választ. Az „egy kerület – egy képviselő” párosítás egyszerű, és a rendszerváltás előtti intézményi berendezkedést is jól tükrözi. Azonban a politikusok esetében nyilván nem beszélhetünk a rendszer nem ismeretéről. Két okra gyanakodhatunk. Az egyik, hogy a jelöltek jelentős része egyéni kerületben is indul, kampányát ott fejt ki, és kampányretorikájának szinte szükségszerű része ezért a választókerületi kötődés hangsúlyozása. Ez a beszédmód sok esetben a politikusi imázs részévé válhatott, ezért a választások utáni hónapokban is irányítja a válaszadást, még akkor is, ha a politikus elveszítette a képviselői helyért folytatott küzdelmet.

A második magyarázat szerint a választókerületi megbízás hiánya nem akadályozza a választókerület képviseletét. A politikus akkor is képviselhet egy kerületet, ha egyszer sem nyert benne, sőt, még ha el sem indul ott. Ezt a lehetőséget „árnyékképviselet” néven részletesen tárgyalja Papp Zsófia e kötetbeli tanulmánya. Az ilyen képviseletnek a motivációja lehet pszichológiai (lokálpatriotizmus), lehet a későbbi kerületi sikerhez fűződő remény, és lehet a kerületi intézményekhez, például a pártszervezethez vagy érdekcsoportokhoz való kapcsolódás is.

A válaszolók háromnegyede a választókerületre és „az ország valamennyi állampolgárára” fókuszál(na). Vagyis a túlnyomó többség eltekint attól, hogy a politika Magyarországon nagyrészt párthatárok mentén zajlik. A magyar választók azt várják a képviselőktől, hogy felülemelkedjenek a csoportérdekeken (legalábbis, ha a választókerületet nem tekintjük sajátos részérdeket hordozónak). Csupán 12 százalék (a polgárok és a politikusok között egyaránt) gondolta úgy, hogy a képviselők dolga elsősorban a párt szavazóinak képviselete. A választókerületen belül az adott képviselőre szavazók még ritkábban, körülbelül 7 százalékban, tűnnek fel „megbízókként”. A leg-

kevésbé népszerű, 5-6 százalékos opció a megfigyelők, politikai szociológusok kedvenc kategóriája, a „társadalmi csoport” volt, amit azonban a politikusok közül valamivel többen választottak.

A polgárok és a politikusok túlnyomó többsége szerint a törvényhozás már amúgy is néhány érdekcsoporttól függ. Ezzel a kijelentéssel egyetértett a polgárok 78 százaléka, de a politikusok 46 százaléka is. Az elit és a tömegek közötti különbséget jól jelzi, hogy a kijelentést tagadók aránya a polgárok között csupán 7, míg a politikusok között 27 százalék volt. Azonban a politikusok két csoportját itt sem szabad egy kalap alá vennünk, hiszen a képviselők között 2 százalékkal többen voltak azok, akik tagadták, hogy a parlament érdekcsoportoktól függne, mint akik ezt elfogadták, míg a parlamentbe be nem jutottak között 82 százaléknyan kérdőjelezték meg a parlament autonómiáját, és csupán 4 százalékuk tekinti függetlennek a parlamentet. Vagyis újra a politikai elit egyik szegmense bizonyult a legkritikusabbnak.

Ahogy fentebb láttuk, erős a részérdekek által vezérelt politika elutasítása, ez alól kivételt csupán a lokális érdekek jelentenek. Egy másik kérdésblokk ugyanakkor azt mutatta, hogy a polgárok nem annyira a haza irányítóit, mint inkább a konkrét kisemberek ügyes-bajos dolgainak elintézőit szeretnék a parlamentben látni. (Erre utalnak Ilonszki 2008 adatai is.) A válaszolók 36 százaléka szerint a képviselő első számú feladata, hogy szót emeljen a választókerülete szempontjából fontos kérdésekben, 29 százalék szerint, hogy segítse a hozzá fordulókat, 19 százalék szerint, hogy legyen nyitott, tartson kapcsolatot a választókkal, míg 15 százalék szerint az, hogy gondoskodjon a választókerület anyagi jólétéről. (Ugyanakkor mindösszesen 1 százalék gondolta úgy, hogy a képviselő dolga mindenekelőtt a helyi hagyományok, szokások követése.)

Hat olyan szempontra kérdeztünk rá az állampolgári kérdőívben, melyek segíthetnek a jelöltek közötti választásban. Ezek a szempontok részben egybeestek a fenti szerepfelfogásokkal. Kiderült, hogy (önbevallás szerint) a jelöltektől elsősorban nyitottságot, átláthatóságot várnak el a legtöbben (29 százalék). Ennél valamennyivel kevesebben (21 százalék) azt tették az első helyre, hogy a jelölt mennyire veszi figyelembe választóinak politikai igényeit, várakozásait. Vagyis az egyes politikai követelések melletti elkötelezettség fontos, de a majdani rezponzivitást garantáló személyiségvonásoknál kevésbé fontos szempont. Rögtön ezután következett 20 százalékkal, hogy a jelölt mennyire veszi figyelembe választóinak anyagi boldogulását. A helyi kötődés és a párt/program (11 százalék), valamint a politikai tapasztalat (6 százalék) a sor végére került.

A kérdőív egy másik blokkja is igazolta, hogy a konkrét politikusi tulajdonságok terén a magyarok az empátiát, a választóra való odafigyelést sorolták előre (29 százalék említette első helyen hogy „Figyeljen az emberek problémáira és véleményére”), valamint az alaposítást („Fontos döntések előtt alaposan ismerje meg a kérdések részleteit”, 12 százalék), a világos poli-

tikai célok (9 százalék), gazdasági ismeretek (6 százalék), a határozottság (4 százalék) és a gyakorlatiasság (2 százalék) csak kevesek számára elsőrendű szempontok.

E sajátos elvárások nem ismeretlenek a képviselők előtt, és ők nyilván igyekeznek is nekik megfelelni. Ezt jelzi, hogy az általános kiábrándultság közepette is az egyéni képviselők osztályzatai a közepes körül szóródtak. A válaszadók 17 százaléka szerint egyéni országgyűlési képviselőjük a 2006-os megválasztása óta nagyon gyenge teljesítményt nyújtott, 35 százalék szerint gyengét, 44 százalék szerint jót, és 4 százalék szerint nagyon jót.

### INTÉZMÉNYI REFORMOK

Az utóbbi kérdés átvezet az elvárások és prioritások témájától az intézmények elfogadottságának kérdéséhez. A válaszok alapján azt látjuk, hogy a tömegek és az elit között jelentős különbség mutatkozik a fennálló intézményekkel való elégedettség tekintve. Az átlagszavazó a demokrácia és a választás intézményének működésére is negatívan tekint. A polgárok demokráciával kapcsolatos elkeseredettségének mértékét jól jelzi, hogy az „Egészen véve, mennyire elégedett Ön a demokrácia működésével az országban?” kérdésre adható négyfokú skálán 25 százalék választotta a „kifejezetten nem” kategóriát. Ugyancsak rendkívül kritikusak az emberek a választás intézményével kapcsolatban. 78 százalék szerint a jelenlegi keretek nem teszik lehetővé, hogy a képviselők megfelelően képviseljék a választókat, és csak 22 százalék volt az ellenkező véleményen.

Ehhez képest a politikusok többsége a demokráciával és a választás intézményével is „többé-kevésbé” elégedett volt. A vesztes politikusok azonban ugyanolyan elkeseredettnek bizonyultak, mint az egyszerű polgárok.

A polgárok túlnyomó többsége úgy érzi, hogy nincs elég lehetősége a politikai döntéshozatalban való részvételre (csak 22 százalék találta elégségesnek a létező csatornákat, 47 százalék nem). A politikusok ebben a kérdésben is megosztottak, a képviselők 43 százaléka szerint elégségesek, és csak 25 százaléka szerint elégtelenek a lehetőségek, míg a be nem jutott politikusok között a két pólus aránya fordított: 22 szemben az 59 százalékkal. Újfent a politikusok alsóbb rétege bizonyult a legkevésbé elégedett szegmensnek.

## 3. TÁBLÁZAT

**A teljesen és a többé-kevésbé elégedettek aránya négyfokú skálán**  
(százalék)

	Lakossági felvétel, 2010. március–április		Elitvizsgálat, 2010. május–július	
	Polgárok (N = 969)	Elit (N = 426)	Eliten belül a győztesek (N = 295)	Eliten belül a vesztesek (N = 133)
Demokrácia** <sup>++</sup>	32	59	68	31
Választás intézménye** <sup>++</sup>	22	54	66	21

<sup>++</sup> A vesztesek és győztesek közötti különbség ,01 szinten szignifikáns.

\*\* A polgárok és az elit közötti különbség ,01 szinten szignifikáns.

Az átlagpolgár nem kívánja a demokráciát más rendszerrel felváltani, az adott kereteken belül azonban egyértelműen hatalomátcsoportosítást szeretne az elit kárára és a nép javára. Ezt jelzi, hogy a köztársasági elnököt 67 százalék közvetlenül szeretné választani, és csak 31 százalék fogadja el a jelenlegi gyakorlatot. Ugyancsak erre utal a népszavazás intézményének kedvező értékelése. A válaszolók abszolút többsége (55 százaléka) szerint a népszavazás intézménye arra készíti a politikusokat, hogy a polgárok véleményét figyelembe vegyék (ezzel a kijelentéssel csak 18 százalék nem értett egyet). 43 százalék szerint a népszavazások növelhetik a politika iránti érdeklődést, s csak feleannyian kételkedtek benne. A válaszadók közel fele visszautasította, hogy a népszavazások többnyire átgondolatlanok és megalapozatlan törvényekhez vezetnek, és csak 23 százalék értett egyet ezzel a pesszimista véleménnyel. Csupán 26 százalék gondolta azt, hogy a törvényhozás és a gyakorlati politika a parlamentre tartozik, nem pedig a választókra, 44 százalék visszautasította ezt az állítást. Végül csak 23 százalékuk támogatta, hogy a jövőben legyen nehezebb népszavazást kezdeményezni, minden második válaszoló elvetette ezt a javaslatot.<sup>10</sup>

Egyértelmű tehát a népszavazás intézménye melletti kiállás, de, ahogy azt fentebb láttuk, ez még nem jelenti, hogy a népszavazáson kifejezett akaratot megfellebbezhetetlen, minden esetben kötelező érvényű döntésnek ismernék el.

<sup>10</sup> A népszavazások átgondolatlanságával és a politika parlamentre való tartozásával kapcsolatos kérdéseket a politikusoknak is feltettük, az ő válaszmegoszlásaik nem tértek el a polgárokéitól.

Az elnök közvetlen választása és a népszavazás intézményének nagyobb szerepe a plebiszcitárius, hatalomkoncentráción alapuló rendszerek felé is mutathat. Ezt az attitűdöt teszteltük azzal a kérdéssel is, hogy milyen kormányt szeretnének a megkérdezettek: olyat, amelyben egy pártnak abszolút többsége van; olyat, mely hasonló programú pártok koalíciója; vagy olyat, mely az összes jelentős párt koalíciója. A minden eddigi kormányt jellemző mintázat (hasonló programú pártok koalíciója) bizonyult a legnépszerűbb opciónak (48 százalék), melyet a pártok feletti összefogás követett (28 százalék), az egypárti megoldás csak harmadik lett (22 százalék). Úgy tűnik, hogy a polgárok nem rokonszenveznek a hatékony ellenzék nélküli kormányzás gondolatával.

Ugyancsak a politikai hatalom szerkezetével, esetleges átszervezésével kapcsolatos attitűdöt tapogatták azok a kérdések, amelyek konkrét intézmények hatalmának erősödésére, illetve gyöngítésére vonatkoztak. A kérdésblokk eredménye egyszerre paradox és érthető: minden politikai intézmény hatalmát („az ország sorsának alakításában”) növelni szeretnék a megkérdezettek. A növelni és csökkenteni akarók arányát tekintve a következő rangsor alakult ki: köztársasági elnök (45/9), Alkotmánybíróság (39/9), bíróságok (36/8), Országgyűlés (29/8), ombudsman (39/12), kormány (20/11), szakszervezetek (32/19), miniszterelnök (19/15). Egyetlen intézmény esetében fordult elő, hogy a polgárok hatalma csökkentését tartanák kívánatosnak, és ez a sajtó volt (10/36). Ez utóbbi eredmény azt mutatja, hogy bár a válaszolók nem hívei az egyeduralomnak, annak klasszikus gátjában nagyon kicsi a bizalmuk.

### ATTITŰDDIMENZIÓK

Fentebb egyes attitűditemeket elemeztünk. Robusztusabb attitűdformációk megragadásához többitemes skálákra van szükség. Sajnos az attitűdkutatás irodalma által ajánlott hosszú, pozitív és negatív kijelentésekből álló skálák kialakítására nem volt mód, de sikerült négy rövid skála révén megragadni az eliten és a szavazókön belül is meglévő alapbeállítódásokat. A négy beállítódás a népszavazáspártiság, a fennálló intézményekkel való elégedettség, a pártosság és a delegálás modelljének preferálása.

A népszavazáspártisághoz a polgárok esetében a fent elemzett öt itemet tudtam használni: „A népszavazás intézménye arra készíti a politikusokat, hogy az állampolgári véleményeket figyelembe vegyék”; „A népszavazások növelhetik a politika iránti érdeklődést”; „A jövőben legyen nehezebb népszavazást kezdeményezni”; „A népszavazások többnyire átgondolatlanok és megalapozatlan törvényekhez vezetnek”; „A törvényhozás és a gyakorlati politika a parlamentre tartoznak, nem pedig a választókra.” A politikai elit esetében csak az utolsó két kijelentés állt rendelkezésre, így a skála csak kételemű lett.



Az elégedettséget három kijelentéssel mértük: „Egészében véve, mennyire elégedett Ön a demokrácia működésével az országban?”; „A választási intézmények mai működése mennyire biztosítja, hogy a parlamenti képviselők megfelelően képviseljék a választók álláspontjait?”; „A polgároknak számos lehetőségük van a politikai döntéshozatalban való részvételre.”

A pártosság méréséhez felhasználtam azt a kijelentést, hogy „A pártok jelentik a polgárok és az állam között a kapcsolatot”, valamint két dichotomizált változót. Az első arra vonatkozott, hogy a válaszadó szerint a képviselő politikailag meghatározható csoportot (választókerületén belül a saját szavazói, pártja választói, bizonyos társadalmi csoport) vagy általánosabb kategóriát (választókerület, az ország valamennyi állampolgára) tekintsen-e, illetve tekint-e képvisellete tárgyának. A második azt tartalmazta, hogy a frakció és a képviselő véleményeltérése esetén kinek az akarata érvényesüljön.

A delegálás modelljét egyszerűen két kijelentéssel mértem, hogy tudniillik mi a megkérdezett viszonya az inkább az ígéretnek, illetve a kormánytagok meggyőződése által vezérelt politikához. Az előbbi elfogadása és az utóbbi elutasítása révén szerezhettek valaki magas pontszámot.

A skálák az adott témához tartozó itemek rotálatlan első főkomponensén alapultak. A polgárok körében a népszavazáskérdések 42, az elégedettséget mérő kérdések 56, a pártosságot mérők 38, a delegálás modelljét mérők pedig a variancia 77 százalékát magyarázták. A politikusok körében a megfelelő adatok 65, 64, 36 és 73 százalék voltak.

Ezek az attitűdök egymással nemigen korreláltak. Ez annyiban meglepő, hogy a delegálási modell és a népszavazás (a közvetlen demokrácia) támogatása között várni lehetett összefüggést. Az elégedettség és a pártosság között mutatkozott a legerősebb kapcsolat, a politikusok és a polgárok körében is ,24 (Pearson-korreláció, szig. 000). Az elégedetlenség tehát, mint Európa számos országában, pártellenességgel jár együtt.

## **INTÉZMÉNYI ATTITŰDÖK ÖSSZEFÜGGÉSEI TÁRSADALMI ÉS POLITIKAI VÁLTOZÓKKAL**

Megnéztem a fenti négy attitűd és a társadalmi háttérváltozók kapcsolatát (Enyedi 2010), de robusztus és elméletileg érdekes összefüggéseket nemigen találtam. A negatív eredmény is tanulságos, hiszen azt mutatja, hogy Magyarországon a gazdagok és szegények, az iskolázottak és iskolázatlanok vagy a fiatalok és idősek nem különböznek lényegesen a demokráciával kapcsolatos elvárásaik tekintetében.

Egy adott témakörben azonban gyenge, de meglepő összefüggésekre bukkantam, ez pedig a népszavazáspártiság és az etnikai kisebbségekhez való tartozás kapcsolata. A népszavazásokkal kapcsolatos viták egyik legfontosabb kérdése az, hogy veszélyeztetik-e a kisebbségek érdekeit. Ennek eldöntéséhez

természetesen elsősorban a népszavazások tartalmát érdemes elemezni, azonban a kisebbségekhez tartozó személyek attitűdjei is jelzésértékűek. A John Matsusaka (2004, 113–145) által elemzett adatok szerint az Egyesült Államokban a kisebbségek tagjai nem ellenzik jobban a népszavazásokat, mint a többség. Ugyanakkor John Haskell (2001) és mások azt emelik ki, hogy a kisebbségek vezetői kifejezetten tartanak a népszavazásoktól. Olyan eredményről nem tudok, amely szerint a kisebbséghez tartozók a többségnél inkább népszavazáspártiak lennének. Ehhez képest a mintánkban azok, akiknek kisebbségi rokonuk volt vagy a kérdezőbiztos által romaként azonosítottak<sup>11</sup> pozitívabban viszonyultak a népszavazásokhoz, mint a többiek. (Az előbbi csoport esetében ,03-os szignifikanciaszinten, az utóbbinál 0,008-es szinten volt igazolható a különbség.) A roma válaszadók az átlagnál elégedetlenebbek voltak (szig. 0,003) a hagyományos politikai intézményekkel szemben, vagyis úgy tűnik, hogy előnyösebb feltételeket reméltek a közvetlen, mint a képviseleti demokráciától. Ennek valószínűleg a 2008-as népszavazás szociális jellege volt az oka.<sup>12</sup>

A politikai-ideológiai orientációk valamivel szorosabban kapcsolódtak a négy attitűdhez. Az orientációkat 11 fokú bal–jobb, liberális–konzervatív és mérsékelt–radikális önmeghatározásokkal, valamint hétfokú pártszimpátia-skálákkal mértük a polgárok körében. (Az utóbbiak a szavazási preferenciáknál finomabban jelzik az orientációt, és kevesebb hiányzó esetet produkálnak.) A népszavazás iránti attitűd tekintetében (6. táblázat) két jól elkülöníthető tábor állt szemben egymással: a baloldali és centрупártokkal, illetve a jobboldali pártokkal rokonszenvezők tábora. Az összefüggések csak a két nagyobb párt esetében érték el a közepes erősséget, de minden esetben szignifikánsak voltak. A népszavazáspártiság pozitívan függött össze a jobboldali identitással, a konzervativizmussal és a radikalizmussal is.

Az intézményekkel szembeni elégedettség és a delegálási elv tekintetében halványabban, de ugyanez a két tábor rajzolódott ki: a baloldali pártokkal rokonszenvezők elégedettebbek, a jobboldaliakkal szimpatizálók inkább delegáláspártiak voltak. (Érdekes, hogy történelmi távlatban a konzervativizmus volt az az ideológia, amely az elit autonómiáját hangsúlyozta, ám 2009-ben Magyarországon a konzervatív identitásúak inkább a kötött mandátum mellett álltak ki.) Pártosság tekintetében a két nagy párt különült el: a velük való szimpatizálás valamelyest növeli a pártosság igényét.

<sup>11</sup> Mintánkban 10 százalék jelentette ki, hogy kisebbségi rokona van. A kérdezőbiztosok a minta 5 százalékát azonosították romaként.

<sup>12</sup> Köszönöm Tardos Róbertnek ezt az észrevételt.

## 4. TÁBLÁZAT

**Alapvető intézményi attitűdök összefüggései politikai orientációkkal**

(Pearson-korrelációs együtthatók\*)

	<b>Elégedettség</b>	<b>Pártosság</b>	<b>Delegálás</b>	<b>Népszavazás</b>
MSZP	,19	,06	–,08	–,30
SZDSZ	,15		–,07	–,23
Fidesz		,06	,07	,33
MDF	,14		–,08	–,08
Jobbik	–,08			,11
Munkáspárt				–,07
KDNP			,06	,28
MIÉP	–,07			,09
Jobboldaliság				,30
Konzervativizmus			,07	,15
Radikalizmus				,09

\* 0,05-os szinten szignifikáns összefüggések

Forrás: DKMKA MVP lakossági vizsgálat, 2010. március–április

Az elitmintán is kérdeztük a három ideológiai dimenzióhoz (jobboldaliság, liberalizmus, radikalizmus) való viszonyt. Szimpátiaskálákat nem használtunk, de szerencsére a politikusok esetében a párthovatartozás nagyon konkrét információval szolgál a politikai orientációkról. Az adatok azt mutatják, hogy a politikusok világában is jobboldalibbak (,24), konzervatívabbak (,18) és radikálisabbak (,15) a népszavazáspártiak. Az elégedettek mérsékeltbereknek azonosították magukat (,43). Az ígéreteken alapuló, delegálási modellt a jobboldaliak (,26), a konzervatívok (,22) és a radikálisok (,18) támogatták inkább.

A párthoz tartozás mind a négy attitűdre hatással volt (7. táblázat). A népszavazás tekintetében az MSZP jelentette az egyik pólust, az LMP és a Jobbik a másikat, míg a Fidesz középen állt. Az intézményi keretekkel való elégedettség tekintetében az (elégedett) Fidesz és a(z elégedetlen) Jobbik jelentették a két pólust, az LMP a Jobbikhoz közel helyezkedett el, az MSZP pedig az átlaghoz közel. A pártosság vonatkozásában a Fidesznek az LMP volt az ellenpólusa. Végül a delegálás tekintetében a szocialisták tűnnek fel mint a leginkább elitisták, és a jobbikosok mint a leginkább populisták. Az elit alsó és felső csoportja a legtöbb esetben nem különbözött érdemben egymástól.

## 5. TÁBLÁZAT

**Pártelitek különbsége alapvető intézményi attitűdök vonatkozásában**  
(faktorszakórok)

Párt- kapcsolódás	Politikai orientációs indexek			
	népszavazás	elégedettség	pártosság	delegálás
Fidesz-KDNP	0,01	0,57	0,21	-0,09
MSZP	-0,47	-0,07	-0,11	-0,55
Jobbik	0,33	-1,22	-0,14	0,45
LMP	0,32	-0,95	-0,69	-0,15

*Forrás:* DKMKA MVP elitvizsgálat, 2010. május-július

Érdemes emlékeztetnünk magunkat, hogy a két adatfelvétel nemcsak abban tért el egymástól, hogy az egyik lakossági, a másik elitmintán alapult, hanem abban is, hogy az elsőre a választások előtt, a másodikra a választások után került sor. Az eredmények közti eltéréseknek tehát több oka is lehet, míg a hasonlóságok a politikai táborokat – az elmúlt években – stabilan jellemző sajátosságokra utalnak.

Magyarországon a jelek szerint a jobboldal hajlamosabb a közvetlen demokrácia igenlésére, azonban a fideszes politikusok átlagközeli válaszai, valamint az LMP népszavazáspártisága azt sejteti, hogy ez az összefüggés megváltozóban van. Az intézményekkel való elégedetlenség és a pártellenesség elsősorban az *establishment*en kívüli pártok sajátja, az előbbi elsősorban a radikális jobboldalé, míg az utóbbi a zöldeké. A korábbi lakossági bal–jobb szembenállás az intézményi attitűdök tekintetében 2010 végére, legalábbis az elit vonatkozásában, elhalványult, a Fidesz elégedettebbé és pártosabbá, a szocialisták kritikusabbá és pártellenesebbé váltak. Érdekes, hogy a delegálás vonatkozásában a szocialista politikusok megőrizték elitista (vagy realista) megközelítésüket annak ellenére, hogy ellenzéki pozícióból az ígéreték számonkérése lenne a logikusabb megközelítés.

## ÖSSZEFOGLALÁS

Tanulmányom kérdőíves vizsgálatok segítségével elemezte a képviseleti és a közvetlen demokrácia viszonyával, a képviselők szerepfelfogásával, a politika pártosságával, valamint a választások logikájával kapcsolatos nézeteket.

A képviselőktől a polgárok mindenekelőtt azt várják, hogy nyitottak, empatikusak, problémamegoldók legyenek, anélkül azonban, hogy véleményüket és cselekedeteiket a mindenkori társadalmi elvárásokhoz kellene igazítaniuk. A pártok hasznosságát elismerik, de a pártkormányzást alárendelnék a képviselők személyes autonómiájának. A túlnyomó többség szerint a képviselők az egész népnek, illetve választókerületüknek tartoznak felelősséggel, vagyis a pártosságnak nem hagynának sok teret.

A hatalomkoncentráció egypárti irányba történő átalakítását nem támogatják, azonban a sajtóban nem látják a demokratikus kontroll biztosítékát. A demokrácia és a választás intézményének működésére is negatívan tekintenek.

A relatív többséghez tartozók ígéreteik által kötött pártokat szeretnének, azonban – a jelen adottságok között – ők maguk a szavazásnál inkább a pártok múltbeli teljesítményéből indulnak ki, mint a programjaikból.

A parlamenti elit nem érzi magára nézve kötelezőnek a választási ígéreteket, de egyébként a választói akarat morálisan felsőbbrendű voltát elismeri. Ugyanakkor a parlamenti munka tekintetében sokkal természetesebbnek találja, hogy a pártok diktálnak. Sajátos módon jelentős részük a polgárokhoz hasonlóan azt gondolja, hogy a képviselő elsősorban a választókerületnek tartozik felelősséggel. Ez jelezheti azt, hogy a listás képviselők is aktívak a választókerületi politikában. Ám az Ilonszki Gabriella által idézett adatok azt mutatják, hogy az egyszerű polgárok keveset érzékelnek ebből az aktivitásból. Valószínűbb, hogy a politikusok elsősorban a beszédmódjukat igazítják a polgárok igényeihez.

A kutatás egyik legfontosabb következtetése, hogy az eliten belül éles választóvonal húzódik nyertesek és vesztesek között. Ez meglepő eredmény, hiszen a be nem jutottak sem mind vesztesek a szó szoros értelmében: egy részük eleve nem akart parlamenti képviselő lenni, másik részük pedig egyéb fontos politikai tisztséget tölthetett be, illetve szerezhettek. És mégis, az esetek jelentős részében nagyobb szakadék választja el ezt a két csoportot, mint a politikusokat a lakosságtól. A parlamentbe be nem jutottak szerint a képviselőnek fel kell lázadnia a pártakarattal szemben, amennyiben meggyőződése vagy a választói akarat kerül veszélybe. Miközben a képviselők a demokráciával és a választás intézményével, illetve a polgárok részvételi lehetőségeivel „többé-kevésbé” elégedettek, a vesztesek ugyanolyan elkeseredettek, mint az egyszerű polgárok. A pártok társadalmi szerepével kapcsolatos cinizmus meglegágya pedig nem a polgárok köreiből, hanem a politikai elit alsó rétegéből található.

Az elmúlt években a politikai táborok eltérő módon viszonyultak a demokrácia intézményrendszeréhez és a képviseleti logikához. A népszavazások és a kötött mandátum híveit elsősorban a jobboldalon találtuk. A baloldal elitistább, a jobboldal populistább demokráciaképet mutatott. Azonban ez a kép változóban van. A jelenleg fennálló intézményi rendszerrel szembeni elégedetlenség nem a jobboldal, csak a radikális jobboldaliak és a zöldek sajátja. A pártos és elégedett jobbközép elittel szemben létezik egy, az újonnan érkezettekből álló pártellenes és a *status quo*-val mélyen elégedetlen pólus. A beérkezett Fidesz-elit már a népszavazás intézményével szemben is kritikusabb, jelezve, hogy a győzelem hatására a jobbközép elmozdulhatott a populizmus irányából az elitizmus felé.

## IRODALOM

- Andeweg, Rudy B.–Thomassen, Jacques J. A. 2005. Modes of Political Representation: Toward a New Typology. *Legislative Studies Quarterly*, 30. (4.), 507–528.
- Burke, Edmund [1774] 1889. Speech to the Electors of Bristol. In *The Works of the Right Honorable Edmund Burke*. Vol. 2. Boston, Little Brown.
- Converse, Philippe–Pierce, Roy 1986. *Political Representation in France*. Cambridge (MA), Belknap.
- Dahl, Robert A. 1956. *A Preface to Democratic Theory*. Chicago–London, University of Chicago Press.
- Dalton, Russell J. 1984. Cognitive mobilization and partisan dealignment in advanced industrial democracies. *Journal of Politics*, 46. (1.), 264–284.
- Dalton, Russell J.–Flanagan, Scott–Beck, Paul (szerk.) 1984. *Electoral Change in Advanced Industrial Democracies*. Princeton, Princeton University Press.
- Enyedi Zsolt (szerk.) 2009. A népakarat dilemmái. Népszavazások Magyarországon és a nagyvilágban. Budapest, DKMKA–Századvég.
- Enyedi Zsolt 2010. A politikai intézményekkel, képvisellel, döntéshozatallal kapcsolatos attitűdök (az MVP Norvég Mechanizmusának keretében készült jelentés, kézirat).
- Esaiasson, Peter–Holmberg, Søren 1996. *Representation from Above: Members of Parliament and Representative Democracy in Sweden*. Aldershot, Dartmouth.
- Eulau, Heinz–Wahlke, John C. 1959. The Role of the Representative: Some Empirical Observations on the Theory of Edmund Burke. *American Political Science Review*, 53. (3.), 742–756.
- Fearon, James D. 1999. Electoral Accountability and the Control of Politicians: Selecting Good Types versus Sanctioning Poor Performances. In Przeworski, Adam–Stokes, Susan C.–Manin, Bernard (szerk.) 1999. *Democracy, Accountability and Representation*. Cambridge, Cambridge University Press. 55–97.
- Fiorina, Morris P. 1981. *Retrospective Voting in American National Elections*. New Haven (CT), Yale University Press.
- Friedrich, Carl Joachim 1963. *Man and His Government: An Empirical Theory of Politics*. New York–San Francisco–Toronto–London, McGraw–Hill.
- Haskell, John 2001. *Direct Democracy or Representative Government? Dispelling the Populist Myth*. Boulder. Westview.
- Ilonszki Gabriella (szerk.) 2008. *Amatőr és hivatásos politikusok. Képviselők Magyarországon II*. Budapest, Új Mandátum.
- Ilonszki Gabriella: 2011 Képviselési szerepek, politikai intézmények, képviselési deficit. Két évtized változásai. In Tardos Róbert–Enyedi Zsolt–Szabó Andrea (szerk.). *Részvétel, képviselés, politikai változás*. DKMKA, Budapest. 267–290.
- Inglehart, Ronald 1990. *Culture Shift in Advanced Industrial Society*. Princeton (NJ), Princeton University Press.
- Körösi András 2005a. Political Representation in Leader Democracy. *Government and Opposition*, 40. (3.), 358–378.
- Körösi András 2005b. *Vezér és demokrácia. Politikaelméleti tanulmányok*. Budapest, L’Harmattan.

- Körösényi András 2010a. Beyond the Happy Democratic Elitism Consensus. In Best, Heinrich–Higley, John (szerk.). *Democratic Elitism: New Theoretical and Comparative Perspectives*. Leiden–Boston, Brill. 43–61.
- Körösényi András 2010b. Stuck in Escher’s staircase: Leadership, manipulation and democracy. *Österreichische Zeitschrift für Politikwissenschaft*, 39. (3.), 289–302.
- Lupia, Arthur–McCubbins, Mathew D. 2000. Representation or Abdication? How Citizens Use Institutions to Help Delegation Succeed. *European Journal of Political Research*, 37. (3.), 291–307.
- Manin, Bernard 1997. *The Principles of Representative Government*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Manin, Bernard–Przeworski, Adam C.–Stokes, Susan C. 1999. Elections and Representation. In Przeworski Adam C.–Stokes, Susan C.–Manin, Bernard (szerk.). *Democracy, Accountability, and Representation*. Cambridge, Cambridge University Press. 29–54.
- Mansbridge, Jane 2003. Rethinking Representation. *American Political Science Review*, 97. (4.), 515–528.
- Matsusaka, John G. 2004. *For the Many or the Few. The Initiative, Public Policy, and American Democracy*. Chicago–London, University of Chicago Press.
- Miller, Warren E.–Stokes, Donald E. 1963. Constituency Influence in Congress. *American Political Science Review*, 57. (1.), 45–56.
- Müller, Wolfgang C. 2000. Political parties in parliamentary democracies: Making delegation and accountability work. *European Journal of Political Research*, 37. (3.), 309–333.
- Papp Zsófia: 2011 A választókerület helye a magyar parlamenti képviselők szerepfelfogásában. In Tardos Róbert–Enyedi Zsolt–Szabó Andrea (szerk.). *Részvétel, képviselet, politikai változás*. DKMKA, Budapest. 291–312.
- Pitkin, Hannah 1967. *The Concept of Representation*. Berkeley, Los Angeles–London, University of California Press.
- Plamenatz, John 1973, *Democracy and Illusion*. London, Longman.
- Przeworski, Adam 1999. Minimalist conception of democracy: a defence. In Shapiro, Ian–Hacker-Cordón, Casiano (szerk.). *Democracy’s Value*. Cambridge, Cambridge University Press. 23–55.
- Przeworski, Adam–Stokes, Susan C.–Manin, Bernard (szerk.) 1999. *Democracy, Accountability and Representation*. Cambridge, Cambridge University Press
- Strøm, Kaare–Müller, Wolfgang. C.–Bergman, Torbjörn–Nyblade, Benjamin 2003. Dimension of Citizen Control. In Strøm, Kaare–Müller, Wolfgang. C.–Bergman, Torbjörn (eds.). *Delegation and Accountability in Parliamentary Democracies*. Oxford, Oxford University Press. 651–706.